

המחזה אליהן, תיאטרון כזה יכול ימצא חן מאד מאד בעיני רואיו, אבל אמנות ממש אינה כאן.

במקום אחר הגדרתי את מקומה של הדראמה בספרות ואמרתי: אם השירה החזונית היתה נקודת-ההתייחס העליונה של סוג-ספרות זה, אין זאת כי אם התגבשה בה המזיגה, שהיא ישותה של ספרות, למדרגה גבוהה מאד. על פי מבנה זולקיה וצירופיהם כאילו בת-מיצרא היא לאמנות-הבנייה, הואיל והיא מראה את עצמה כאילו רצונה להיטמע בתכליתה (מישחק ותנועה). על פי מערומיה וקווי-צורתה הבולטים והמהוקצעים מעלה היא על הדעת את הפיסול. ועל פי ערות הדמיון ואופני התייחסותה דומה היא אל הניגון, אל השירה. מידות החזיון במראוהו הכללי מידות הקונצרט הן. מורכב מאד, עשיר מאד ולפני קהל עם ועדה, אלא שקונצרט זה יהיה ספרות, שירה. החזיון האמתי לא די לו בשמיעה. לא די לו בראייה, נצרך הוא גם לקריאה. החזיון הפועל על הבמה בלבד ומכוח המנצח פגום הוא. גאוני-המחזה משוררים היו והדמיון וההשתתפות שהעלו מחזותיהם בלב היחיד, כשהוא אוגר אותם וחורזם בחדרי חדריו, שווים הם בהחלט אל הדמיון וההשתתפות שהיו מעלים כשהם נכללים על הבמה עם עלות המסך לעיני רבים. ועל הגדרה זו אין לי בעצם לא להוסיף ולא לגרוע. המחזה הוא חזיון שלספרות והתיאטרון הקרקע שמתחתיו. אם אינו כך סופו ירידה. לשווא ירדוף אחרי הראינוע. לעולם לא ידביקהו, בשדה הטכניקה תהא יד הטכניקה על העליונה. הנה עוד מעט ובצדי היריעה יעמוד המיגאפון וישמיע קולו. וסוף סוף תיאטרון המתכחש למכורתו מוטב שתיפסק גשמתו, ויהא הראינוע, זאת האמנות השביעית, במקומו.

דברים אלה נכתבו לענין התיאטרון בכללו ואינם מכוונים אל הנעשה בדי אמות שלנו. אבל בדומה לכל אמת גם כאן במקומם הנכון הם. אף התיאטרון העברי לא ייבנה על פינסקי וסטיפאן צווייג. נקודת-המוצא שלו על כרחיה שתהיה המחזה העברי המעולה. להטי בימה לא יעלה אך יורידו. לא שיטה מקובצת של נוסחאות ריינהארד, ליטמן, פוכס אבלר, פיסקאטור, גורדון קריג, גארניבל ברקר מאירנהולד, סטאניסלבסקי, דאנצ'קו וואכטאנגוב יבראו את התיאטרון בארץ. כשם שהשירה העברית לא תיבנה אם ירחיבו את הטור דוגמת וויטמן או ייצרו אותו דוגמת מאיאקוסבקי, אם ישימו את החרוז בראש הטור או יכניסו את הקבע של הקצב במקום זה של הטור או במקום זה. השירה תיבנה אם יהיו בארץ בני-אדם בעלי הרגשות ודעות גדולות אשר יבקשו להן לבוש בלשון העברית. גם התיאטרון לא ייבנה על ידי חכמת-הלהטים. נקודת-המוצא שלו תהא הספרות העברית והמתהווה בה. והמשחק והמנצח יהיו בני-אדם אשר יאהבו את הספרות הזאת ויבקשו דרכים כיצד להביעה, להציגה, להקנות אותה לילולתה, ולא שירצו להשתלט על הספרות ולשעבדה לתאוות-לבם. דרך זה, מודה אני, אטית היא ומאוד ארוכה ואפשר שעד מהרה לא תימצא. אבל ישרה היא ובטוחה והיא מוליכה אל התחדשות אמנות ההצגה ולא אל העדרה.

בעבותות ההווה

דברים כהווייתם (מעין הקדמה)

לפני ארבע שנים ראה אור ב"על המשמר" (6.1.1961) מאמרו של א. ב. יפה "בשורת המהלך החדש בספרותנו", ובו העלה מתהום הנשייה את מאמרי "בעבותות ההווה" והביא הרבה מדבריו, (בייחוד הללו שנאמרו על מנדלי) וגם פירש אותם, וקבע שעתם, שכן כך פותח יפה דבריו: "בשנת 1918, עם גמר מלחמת העולם, נסתמן בצורה ברורה הצורך לערוך רביזיה במערכות ספרותנו, לבחון מחדש את ערכיה לאור הנסיון והמציאות החדשה, "לנתץ אלילים" ולברוא "אלילים" חדשים. היתה זו שעת שידוד מערכות בעולם כולו; אמנות ישנות, וודאיות הקיימות מאז, בטחון באידיאלים הומאניסטיים כי לא יכויבו — פינו מקומם למבוכה, לחרדה, לספקנות, וכו', וכו'. והיה אז בחפצי להשיב למר יפה, אבל לא נסתיעו הדברים, מחמת טירדות ופגעי הזמן שבאו עלי, עד היום הזה. עכשיו, דומני, צריך אני לעשות רצוני ולומר דברים אחדים על מאמרי "בעבותות ההווה", שנכתב לפני ארבעים ותשע שנים, בימי ישיבתי באודיסה בשנות המהפכה הרוסית, ועניינו — הפרוזה הפיקאוראית העברית נוסח מנדלי ובית-מדרשו; ודינו — גון-ספרות זה כבר עשה את שלו. והגיעה השעה, שבמקומה של פרוזה זו יבוא הרומאן הבנוי. מאמרי זה ראה אור במאסף "ארץ", שהוא יקר המציאות בימינו, ואפילו בזמנו לא יצאו מחוץ לתחום אודיסה אלא טפסים מעטים בלבד. ואף על פי כן נזקקה הרבה הביקורת למאמרי, אלא שפרשה אותה, לפי דעתי, שלא ככוונתו; ודאי לא אצא ואמנה כאן כל שנכתב עליו ואני מסתפק בשתי דוגמאות בלבד.

א) הנה כותב יעקב פיכמן ז"ל ב"מאזנים" (אב, תש"ז). "...אין פלא שבבוא צמח לאודיסה בימי המלחמה הראשונה קירב אותו ביאליק. היינו מודמנים לעתים קרובות בביתו ומהר נעשה צמח גם לי ולמשפחתי אחד האנשים הקרובים ביותר. אף על פי כן משהו נתערער בו בימים ההם, וכאחד מעורכי המאסף "ארץ" סטה קצת מסגנונה המגובש של אודיסה. מאמרו על מנדלי — המצויין כשלעצמו — באותו מאסף היה מעין כתב שיטנא על הסבא המחמיר עם האדם ורואה און בעמו. היה זה המאמר הראשון בספרותנו כנגד הסאטירה המנדלאית". ודומני, פיכמן דן מאמרי לגנאי.

ומהביקורת בת-דורי לנו הצעירה אשר מקרוב באה. בגליון "דף" י"ט של

אגודת הסופרים ("דברים על ביקורת הספרות" בכינוס הסופרים הארצי, כ"ה כסלו תשכ"ב) מצאתי בהרצאתו של מר דן מירון דברים בזה הלשון: "...בקריאתו (של צמח) לשחרור הסיפור העברי מ"עבודות ההווה" החיצוני בא לידי ביטוי הלך-רוח של הדור החדש, שנכנס אל הספרות העברית בסימן אימי מלחמת העולם ומהפכת רוסיה" עכ"ל. ודומני, מר מירון דן מאמרי לשבח, אלא לאמיתו של דבר אינו ראוי לא לזה ולא לזה; לא לגנותו של הראשון ולא לשבחו של האחרון, הואיל ושניהם פירשוהו שלא ככוונתו. אבל באמירה זו בלבד לא די לי. חייב אני להסביר ולהוכיח שאין הפירושים האלה לפי הכוונה, וזאת תכלית דברי הבאים.

ב) המאסף "ארץ" לא היה הפגנה של ספרות אלא עמידה-בשער על זכותה של העברית להיות לשונה של האומה היהודית בברית המועצות. בימים ההם היו הקומוניסטים היהודים באודיסה מלעזים וקוראים (באסיפות שהיינו מתווכחים עמם) את העברית בשם של גנאי — "לשון ספרים ומפקיעי-שערים". לצערי, היה הרבה מן האמת בכינוי זה. מנהגם של עסקנים ציונים ידועים-שם, פליטי מוסקבה שנמלטו לאודיסה לחסות בשלטון "הלבנים", לא היה כשורה. ידם האחת עושה קנונייה עם קציני דניקין, עקובים מדם יהודי, וגזולת פרוטה אחרונה מדלת העם בדרכי כחש ומרמה; וידם השנייה מפורת הן-תועפות לצרכי תרבות עברית. ושתי הידיים, לא זו הנדיבה ולא זו המלטמת את הבריות, לא הרבו כבודיה של הלשון העברית.

מכאן הפרישה במאסף "ארץ", לשם התכלית שלפנינו — היתר העברית בשלטון המועצות — סבורים היינו, מוטב שישתתפו בו הללו בלבד שלא היו מעורבים עם העסקנים הציונים ההם. הווה אומר הברירה היתה לפי השלילה ולא לפי החיוב. אין כאן עמידה של "צעירים" כנגד "וקנים", ולא אחדות-הטעם-ההדעות של המאירי, ויסלבסקי, פיכמן, קרני, שטיינמן והחתום מטה וכיוצא באלה, והיא שזימנה אותנו לאכסניה-של-ספרות אחת, אלא מעמדם הכשר כלפי השלטונות. ובשם הקואופרטיב "ארץ" (שיסדו אותו בשלטון "הלבנים" אבל לאחר שהוברר לנו שקרוב קיצם ועלינו להתקין את עצמנו לשלטון החדש) יצאו וביקשו נייר (חינם) וצו לבית-הדפוס שיסדר וידפיס את המאסף (חינם). והשלטון נענה להם והתיר את העברית ונתן נייר וציווה להדפיס והמאסף יצא לאור. אבל הדבר היה לצנינים בעיני "החבר מאראז'ין", יהודי קומוניסט חבר המועצה של אודיסה, מי שהיה ציוני ו"אחד-העמי"; והלך מאראז'ין אל הגוי, ראש ועד המועצות שבאודיסה, ואכל קורצא ונתבטל הקואופרטיב "ארץ", והגם שלא היתה העברית באיסור מפורש, הרי פסקה מלהיות בהיתר. והעניין שקע ואבד בחשכת הימים ומבוכתם, ואילמלא אותו מאסף "ארץ" זכר לא היה לו. והנה בשעתו אולי מעשה תמימות היה המעשה שעשינו. מכל מקום הכוונה טובה היתה, טובה מאוד.

ג) מודה אני — מצד זה יש למאמרי חיבור עם המהפכה הרוסית, כפי פירושו של מירון, ויש בו אותו "משהו שנתערער" לפי פירושו של פיכמן.

מודה אני — הקול במאמרי "בעבותות ההווה" רם מן הרגיל, ונרגש (והרי בתוך תוכה של מהפכה אני יושב, ואף על פי שעובר-אורח אני בארץ הזאת, הרי קידמתי פניה של מהפכה זו בלב שמח). ואולי לא לטובתו של המאמר קולו זה. אבל סיבתו ביאולוגית בעיקרה כי הימים ימי רעב (ממש) וצינה (ממש) וסכנת-נפשות (ממש); ואתה אפיסת-הכוחות של עברים אחדים המגינים על לשונם ונמוכה נפשם ושבורה מתוך הרגשה של לאחר יאוש; וקושטא, אותה קושטא של תוגרמא, אשר בעבורה הרחקנו נדוד עד ימה השחור של אודיסה, רחוקה, כל כך רחוקה!

ישבנו בעיר נצורה ולא ידענו כלום מן הנעשה בעולם סביבותינו. אבל בידינו נוסח הכתב שהכריז עלינו לורד בלפור ובלבנו הבטחון שהגאולה השלימה קרובה. ואל הבטחון הזה מכון מאמרי והוא משתדל להשיב לשאלה — מה צריכה הספרות להיות, משגפתחו לאומה שערי גאולתה והיא קמה ויוצאת לדרכה אל ארץ אבותיה. לא היה אפשר לדבר או דברים מפורשים. אבל שמו של הקואופרטיב ושם המאסף (שניהם "ארץ") רמזו ברורות במה ובמי הדברים אמורים. ואם אני, למשל משתמש במלים "הספרות הצעירה", לא היה אן שום ספק מה פירושו של מונח זה. ומתוך אותה אספקלריה חייבים גם לקרוא את מאמרי "בעבותות ההווה" ולהבין מהיכן בא קולו המורם. אבל לרעיונות גופם שבמאמרי אין זיקה לכל אלה. לידתם קדמה למלחמה, לפרעות אוקראינה, למהפכה ולהצהרת בלפור.

הרי במאמרי ב"השלח" על י. ה. ברנר, שנכתב בנאנסי של צרפת בחודש מארס 1913 בעולם שקט ובלא אימה ופחד (עיין ספרי "מסה וביקורת" עמ' 27 — 47), כבר הבשיל רעיון זה כל צרכו וכבר מגוסס הוא כמעט בשלימותו בפסוקים אלה: "...בהשפעתם של מנדלי ובית מדרשו אמנם נשתחררה (הספרות) מן המליצה הארכנית של בני ההשכלה. אבל כרגיל כשפורקים מעל הצוואר עול אחד מיד מכניסים אותו שלא מדעת בעול אחר. בוודאי הרוויחה הריאליזם החיצונית הרבה והרבה עליידי המהלך החדש שבספרותנו; אבל יש בה גם טעם לפגם: היתה למחוסרת נשמה. נעשתה קרה ויבשה. המפעל, ההתנגשות הנפשית, השפעת האדם על החפצים נסתלקה מספרותנו. ונתמלאה דוממים, חפצים ורק חפצים. עשתה את האדם לחפץ... מנדלי ובית-מדרשו היו יוצרים; אלה העושים כמתכונתם אינם אלא מחקים. ואם משקיעים כוחות בחיקוי הזה ואם מעמידים את כל הספרות עליו — סופה התנוונות". הווה אומר נכתבו הדברים האלה וכיוצא באלה שש שנים, בקירוב, קודם שנכתב מאמרי "בעבותות ההווה", ולא מאורעות חוץ הביאוני לידי הרהור זה אלא הווייתה של הספרות העברית ועתידותיה.

ד) גם הרעיון השני — ספרות ההשפלה ויסודות האמונה בפרוגרס ושלטון השכל שמתחתיה שנשתרבו ונתכנסו גם בספרות ההווה שלאחריה — פרוגרס זה שאילי-הביקורת בימינו אינם פוסקים לנגחו בקרני-ברזל שלהם ושאני מציינו במאמרי, כבר חזמתו פרוצה לפני המשים שנה, ופריצתה קדמה שנים אחדות

למאמרי. ואביא ראיה לכך מפסוקים אחדים שכתבתי על מ. ז. פירברג (כנ"ל עמ' 9 — 26): "... במשך שלושים השנים האחרונות הספקנו לסלק את ה"בטלנות" והבערות. שמלאו את לב המשכיל, ובמקומו הכנסנו דעות ומחשבות יותר בנות-זמנן ויותר חשובות. אבל במה שנוגע לעיקר — נשארו מה שהיינו. שני עמודי-התווך, המלחמה נגד הבערות הפנימית, או יותר נכון, הוודאות שכל מה שיש מבפנים אינה אלא בערות, והדרת-כבוד עד כדי ביטול היש לכל מה שיש מבחוץ — שני עמודי-התווך הללו של תקופת ההשכלה בימי הסער והסופה, עדיין במקומם הם עומדים עד היום הזה (כנ"ל עמ' 13)".

ודברים ברורים יותר.

"יש עוד מידה אחת חשובה המסמנת את אופייה של ההשכלה היא, כמו-ששמה גופו מעיד עליה, שלטון-השכל אשר בה והבטחון שהיא בוטחת בתרבות המעשית. מידה אחרונה זו באה אלינו מן החוץ באיחור-זמן במקצת. התרבות המעשית של המאה ה"ט, רבת-התגליות בכל ענפי המדע השונים סבורה היתה לפנינו באמת, שבזמן מן הזמנים תגיע עד לשמים ותגלה לעיני כל את כסאה של השכינה היוצרת בכבודה ובעצמה. ואולם אחר כך נהפכו כל הלבבות וגדל היאוש בתוך המחנה ששמו כל מבטחם בתרבות זו בלבד. סוף סוף הוברר להם, שהנצחונות אינם פורשים מצודתם אלא על החומר בלבד, אבל על תוך-תוכם של החיים יש להם רק שליטה מעטה. ודווקא בימי השלכות, בשעה שמעל אילן התרבות המעשית התחילו נושרים העלים, באה רוח סתיו ונשאה את העלים החיוורים והנרקבים האלה לרחוב היהודי והעלתה שם רעש שאון רב. וגדולתה של התרבות המעשית שימשה במשך זמן רב מצע רוחני יחידי לכל הספרות שלנו" (כנ"ל עמ' 13 — 14). דברים אלה וכיצא בהם לא ראו אור בקובץ של צעירים מורדים, אלא ב"העולם" שיצא באודיסה גופה ודרויאנוב עורכו; ובמדור לספרות-יפה וביקורת בשבועון הרשמי הזה י. ד. ברקוביץ העורך; והימים ימי שקט ושלווה, ואין סימן למלחמת-עולם או למהפכה קרובה ברוסיה, ואף על פי כן כבר "משהו נתערער בו".

ה) וכאן, לפי דעתי, עיקר הטעות. כשאדם בא ואומר — הצורה הפיקארוואית של הסיפור העברי כבר עשתה את שלה ועכשיו הגיעה שעתו של סיפור זה שיעבור אל צורה של רומאן פנימי ובנוי, הרי לא הערכה כאן, לא לגנאי ולא לשבח, אלא רעיון, דעה התובעת דבר שעדיין לא נברא. ואם אדם יוצא ואומר: כך דרכה של ספרות מספרת, אחרי ליסאג' באו באלזאק וסטנינדאל ופלובר, ואחרי "הנפשות המתות" של גוגול באו "מלחמה ושלום" של טולסטוי "החטא ועונשו" של דוסטויבסקי — אין באמירה זו, על דברים שכבר נבראו, לא זלזול בליסאג' ולא פחת בגוגול. כבודו וערכו של כל אחד ואחד במקומם מונחים. צורת-הספרות הפיקארוואית אינה נמוכה לעצמה, אלא נטויתיה ועולמה ודרכי הרצאתה והשקפת-עולמה מסויימים וגדורים בתוך חברה של בני-אדם נמוכים ובתוך גוהגם וההווי שלהם המצומצמים והירודים. וכשם שאי-אפשר לבוא בטענות כנגד אריסטופנס ומולייר, שפיהם מלא דיבורים גסים והם מעלים לפנינו חיים בשפלותם ובצביעותם

ובקלקלתם, כך אי-אפשר לטעון כנגד הספרות הפיקארוואית — כי לכך נוצרה וזאת שליחותה, וזה יעודה. ואדרבה, הצורה הפיקארוואית היא היא הצורה הראשונה והעיקרית, לאחר האפוס, של הפרוזה המספרת, ורשמה קיים בכל הצורות המספרות האחרות העתידות לבוא אחריה עד היום הזה. שכן אם אתה מעמיד את באלזאק וטולסטוי כנגד סירוואנטס, מיד אתה מתקשה להכריע ולחתוך מי עדיף ממי. אין בצורות הקבועות לסוגי ספרות לעצמן שום ערך של חיוב. נברא והולך החיוב בכוח עשייתו של הסופר בתחומה של צורה שבחר בה ובמעמדה של הספרות באותה שעה. הנה ברשדסקי וקבק (ודאי האחרון עדיף עד אין שיעור מן הראשון) טרחו בספרותנו להקים רומאן בנוי, אבל כשאתה מעמידם כנגד מנדלי הריהם ננסים כנגד ענק.

התביעה שתבעתי — כבר הגיעה השעה להתיר אסורים מעבותות ההווי בסיפור העברי — לא באה להפחית אפילו כנגד החרדל מכבודם ויקרם של מנדלי והנלווים אליו. היא תבעה "להחליף כוח וללכת הלאה". לא בשם דור דיברה, לא כת של צעירים עמדה כנגד כת של זקנים. הרי מלכתחילה, קודם למעשה, התיישנו מ"הכנסת כלה" הואיל ואף סיפור זה אסר ולא התיר; ואף על פי שחידוש בו המקום, שינוי בו בנף ובמראה, אחר בו ההווי ואף על פי שצעיר כתבו, ראינו בו המשך לשלטונה של הצורה הפיקארוואית, שראינו בה באותה שעה עיכוב, ורשאי אני לומר שצורה זו עיכוב היא כשם שרשאי אני, למשל, לומר היום בתשכ"ה — כבר השירה של סמלים עשתה את שלה, ועכשיו אינה אלא טוחנת את עצמה ושוחקת דימוייה ואפניה לאבק פורח ומוטב לה ולשירה בכלל שתסתלק, אף על פי שבכל ימי היתה שירת בודלר וורלן עדיפה בעיני וקרובה ללבי יותר משירת לאמארטין והוגו, ואף על פי שכתבתי בנפש שוקקה על "שנים עשר" של אלפסנדר בליק. מבקר שטעמו כפות לצורה מצומצמת אחת אינו אלא פרקליטה של כת, המכוון דברי סניגוריה שלו דווקא כלפי הצד שרשעה הצורה הזאת — בשביל להצדיקה; סניגוריה כאן על הצד הפסול אשר בה — בשביל להכשירה. ומבקר שהיה לפרקליטה של צורה מצומצמת אחת מיד מוציא עצמו מכלל בני-אומנותה של הביקורת.

ו) ורצוני להגיה עוד טעות אחת. "לסיפוריו של שלום עליכם הצמיד צמח את התואר — וולגארי" — טוענים כנגדי (ורסיס, מירון). אבל משמעה של מלה לועזת זו אינה "וולגארי" כל כך כפי שרואה אותה ביקורת זו. אין במלה זו הערכה לגנאי ואי-אפשר להוציאה מתוך מסיבותיה. חביבה מאוד היתה עלינו הנובילה של ברקוביץ, הואיל ולא הסתפקה בתיאורי מנהגים והווי בלבד, אלא אף מגלה היא נבכי נפשו של האדם היהודי ותקלותיה וסבכיה. והיתה ערה התקווה בלב הכל, אולי יעבור ברקוביץ מן הנובילה הבנויה אל הרומאן הבנוי, ויפסע את הפסיעה הגדולה שהספרות מצפה לה. והנה כשהגיעה אלינו הידיעה שברקוביץ משתקע בכולו בתרגום כתיבי שלום-עליכם, מה תימה כי נואשנו ולבנו מר עלינו ומה תימה שהיאוש הזה והמרירות הזאת נשמעים במאמרי? אבל המלה "וולגארי" מונח גודר היא, שהביקורת משתמשת בו

כשרצונה לדקדק עם עצמה. בשעה שהמדובר בשתי לשונות המצויות אצל אומה אחת ומשמשות אותה כאחת, כגון לשון פשוטי-עם בימי הביניים, הלשון ה"ולגארית" (המדוברת) [ושדאנטה כתב בלשון וולגארית זו את "הקומדיה האלהית"] שעמדה כנגד הלאטינית, שהיא לשונם של תלמידי חכמים ושל משכילי האומה באותה שעה; ופירושו של תואר זה — הלשון העממית ("התגרנית, השוקית") והשגורה בפי הבריות.

וכשאני עוסק בברקוביץ המתרגם את שלום עליכם לעברית וכוונתי לומר: העברית הטובה והישרה של ברקוביץ נותנת עליוי ונוי, עומק ורום לשלום-עליכם (דווקא משום שהמחבר והמתרגם עמם אחד), הואיל והיא מושיטה לו בקנה כל עמסה ההיסטורית, כבדה התרבותית, דקותה ועידונה ושאר מידות-הרוח ואצילות-הדורות שהעברית מצוינת בהן — מה תימה שאני מעמיד כנגד כל אלה את המונח "ולגארית"? ולא לגנאי נאמרה מלה זו; והרי כל אסונה של העברית שעדיין אינה יכולה להיות "תגרנית, שוקית, וולגארית". כשם שהצרפתי אינו מגנה את ראבלא, כשהוא אומר עליו, כי וולגארי הוא. ואפילו אומר עליו בשמחה, שמעשי מוקיון וליצן מעשיו; ויש תואר מיוחד לכך בצרפתית "פאסאטי", וכל גדלו וחידושו של ראבלא בכך; וכה אמרו בגאווה רבה עליו: "וספריו נמכרו בימי-השוק ולפשוטי-עם בימי-הגיהם ואפילו נמכרו יותר מן הפיבליה!"

לצערי הרב, כל ההתעצמות הזאת לא הביאה פירות ועלתה בתוהו — עדיין לא נכתב הרומאן בספרות העברית עד היום הזה.

"לא על ערך יצירותיו וחשיבותן אני מדבר; אני דן בנטייתן ומהותן" (מתוך גוף המאמר).

ש. י. אברמוביץ יצר בפרוזה העברית תקופה, בית-מדרש; ורק גבער-דעת יכחישו עובדה זאת. בכובד יצירותיו הוא העיק על ספרותנו עשרים וחמש שנה. אישיותו היתה ענקית, אך היא דמתה בגדלה לקורת בית-הבד ותסחט מתוך היצירה העברית החדשה, את הלח, את לשד חיי-אנוש, מלחמותיו, שאיפותיו, יאושיו, תקוותיו ואמונתו. מה שהשאירה תקופה זאת אחריה היא מדבר שממה; תלי תלים של חפצים, חסרי חיים ושממון גדול בלב, שממון האוכל את נפשנו, כאכול החלודה את הברזל.

אך תקופה זאת תגיע אל קצה; עמודי השיש הולכים ומתמוטטים וכל הבנין יפול תחתם, הבה איפוא ונחצוב לה אבן מצבה ונצק שמן על ראשה. תקופת מנדלי עשתה מה שעשתה, וגדולות עשתה אבל היא לא תוסיף לעשות מעשים חדשים. הגיעה השעה, להתעכב רגע ולהטיל את המבט לאחור. הרשות נתונה לנו לטפל בזה. הלוא עוד מעט והיינו מעבר מזה. מזוינים הננו במנוחת הגפש הדרושה, למען הקף את התקופה כולה, לא לבקרה, רק למצוא את הכוחות המניעים אשר בה. גם חובה היא לנו לנסות נסיון זה. הערכת העבר, המוטל לפנינו כיום אתמול, הנה רק התאמצות וחפץ לחשוף את פני הלוט — הלוט של עתיד חי המתקרב ובא.

א

אומרים על מנדלי, כי הוא הסופר העברי היותר טיפוסי לנו. דעה זאת נכתבה ונחתמה בידי כל האנשים, אשר חיוו דעתם עליו, ואחת היא, אם ה. נ. ביאליק יכנהו בשם יוצר-הנוסח או, אם י. ל. פרץ יקראהו בשם יוצר הגלגל-הראשון. כל אלה הנם רק השוואות פחות או יותר מוצלחות. אך כל הדעות נוטות אחרי הערכת פרישמאן, האומרת: "הדבר הראשון, הבולט בייחוד לעינינו אצל מנדלי, מיד כשנפתח איזה ספר מספריו ונקרא בו שורות אחדות, הוא שהאמנות שלו היא מין אמנות מקורית, שלא נמצא דוגמתה אצל שום אומה ולשון — אין לו שום יניקה משל אחרים, אין לפניו שום דוגמא של אחרים, אין הוא עושה על פי שום תבנית של אמן, שקדם לו, אלא כל מה שהוא עושה, הוא עושה משלו". הדברים ברורים למדי; ומה שאחרים אמרו בדרך משל ורמיזה, הובע פה בפירוש וברוב דברים.

הגדרה זאת — פרישמאן הגדירה, בה אחזו הכל בשתי ידיים. אכן אם פרישמאן אומר "אמנות שאין כדוגמתה אצל כל אומה ולשון" סוף-סוף לא אמר מאומה ונהיה זהירים במשפטנו. אמנות כזאת או היא באה מתוך יערות-עד אשר על גדות הקונגו והוד-פרא של ימות קדומים מסתער בקרבה, או היא איננה בנמצא מכל וכל. אבל אם אמנות זאת נולדה באירופה, בסוף

המאה התשע-עשרה ואחר שהאמן חיבר ספר ללימודי הטבע והאמין גם בפרוגרס של התרבות המעשית — אז אמנות זאת, על פי הגדרת פרישמאן, חשודה בעינינו. איך שיהיה, רצוי היה, כי תיעשה ליסוד, ועל פי מידתה מדדו עד היום את אישיותו היוצרת של מנדלי. אין פלא, כי כל ההערכות הנובעות ממנה כולן כאחת משובשות מעיקרן. כי אם יבאו ויאמרו, מנדלי כותב בלשון עברית משלו על תנאי החיים, החיים הספציפיים, אשר היהודים היו נתונים בהם בארץ ידועה ובתקופה ידועה, יראו כנים הדברים. אבל אם יאמרו, מנדלי הוא ההבעה המקורית של הרוח היוצרת העברית, לאמר, הבעתה המוחלטת, הוא הפה לכל המצע הנפשי העברי, הוא ההתגלות האמנותית של הפנים החבוי והעמום אשר בנשמה העברית, אמנם ישארו אמרים אלה כדעה מתהלכת כשוק וכל איש ישא אותה על שפתיו ובכל זאת האמת תהיה נגדה.

ראשית, אין זה נכון שדוגמת מנדלי אין למצוא אצל שום אומה ולשון. לא. נפש מנדלי גלויה לפנינו כספר פתוח. הוא איננו "טמפירמנט" החי את החיים כחיו הוא. מנדלי הנהו סופר בעל יכולת גדולה ורב סגולות, אשר הוציא לפועל שליחות ספרותית, שהיתה מוטלה עליו ושהיתה צריכה לשעתה ובשעתה. הוא, ככל השקפת עולמו הוואולוגית, פרי האחרים, פרי החוץ. הוא אינו הופעה רק תוצאה. הוא לא השפיע על החיים בכוח יצירתו, החיים התיצוניים והגשמיים הם שעיסו את כל כוחו הספרותי. מנדלי איננו מקרה. מנדלי הוא הכרח. ואנו אינו ביכולתנו להסביר לעצמנו את הראשון; האחרון נהיר לנו מכל צדדיו.

שנית, דוגמתו אנו מוצאים אצל כל אומה ולשון. בכל פעם אשר האדם יחטא וירד מגדולתו, יזניח את מקדש אלהיו, יחדל להיות חי-שואף, או יופיע אחד האנשים, אשר יקבל על עצמו את השליחות שאין בה לא קלות היצירה, אבל גם לא מרחב המעוף לתאר את החברה הקיימה כעת, סדריה, מאכליה, כליה, אפני דיבורה, טיפשותה וקטנותה. הסופרים האלה אינם ממציאיים לעולם. מעתיקים הם, במשכם עט סופר נאמן, רק את זאת מה שהם מוצאים לפנייהם; כי עבדים נרצעים הם למציאות הממשית. פנס קטן יקחו בידם ובחלאת המציאות יפשפשו כל פרט ופרט, כל הקווים חסרי הערך ובני החלוף ואחר ירימום על נס, יוקיעום לעיני השמש ויכריזו בקול מנצח: הנה הנה המציאות בכבודה ובעצמה. אותה ראו וחייתם, אותה ראו וגרשו מעל פניכם את חלומותיכם — הבל, אשר אתם משלים בהם את נפשכם לשווא.

אמנות זאת הנה איפוא על פי מהותה, אמנות בתקופה של ירידה, אמנות של תשובה, אמנות בימיהם של נפילים. בהיפך שירת הטרובדור הנלהב הלומת שיכרון אהבה-נצחת למליצה מצלצלת וריקה, בא הפיקארו הפיקח וחסר הרגש. וכאשר ייעלפו כנפי האדם ברום השחקים, 'פול האדם ארצה ויבוסס ברגליו הכבדות את בצת העולם. אמנות פיכחית זאת הנה תמיד פרי יקיצה. כן יתעורר האסיר בבית כלאו הצר והמוזהם, וימשש בידי הרועדות והנתונות בכבלי ברזל את טחב כתליו ואת רפס הקרקע אשר ירמסהו ברגליו. ורגש אחד יתגבר על

שאר רגשותיו: לדעת ולראות נכוחה. אכן אמנות זאת תעשה כן כל ימיה, תעשה בקפדנות המגיעה עד מדרגת גבורה. הנה מונח לפנינו בית הכלא עם כל פרטיו. רק דבר אחד הוא חסר: בו נפקד מקום האסיר, הנמוג מיגון בדידותו והמגרס בשינוי את מטילי הברזל של שבבי אשנבו, אשר בעדו נשקפים לו אפקי מרחב ודרור. וסוף-סוף חסר פה הכל, כי מה שעושה את בית הכלא לבית כלא, הוא האסיר שבתוכו, המפרזל בשלשלאותיו מתוך פחד המאסר ותקוות החופש, ולא הוזהמה אשר אותה הוא חוצה עד צואר. וגם אם ספרות של הפיקארו תראה לנו לפעמים את האסיר עצמו, נראהו והוא מנוקר עינים וטוחן כאחד הגמלים בבית-אסוריה, אולם לעולם לא נראהו והוא לופת עמודי התווך ומטה אותם בכוח לעיני קהל, עם ועדה.

דוגמה ספרותית זאת — אם אשתמש בלשונו של פרישמאן — נתגלתה בפעם הראשונה במאה השש-עשרה וארץ ספרד היא שגיידלתה. משם עברה מדינות וימים, מתגלית ונעלמת, נעלמת ומתגלית (אלימן הספרדי, סורל וליסו הצרפתים, הרצברג האשכנזי וגוגול הרוסי). עד שהגיעה גם אלינו בדמות יצירות מנדלי. הכוח הדוחף, המביא לידי תנועה את המהלך הזה הוא צמאון המציאות. פתאום אחרי התנוונות השירה, בא בן אדם פוזיטיבי בעל עין רואה ובעל הגיון קנאי, חסר-אמונה, אבל בטוח בשכלו הבהיר והבריא, בעל השקפת-עולם חומרית, אבל סופר בעיקר ולגלגן ולכן גם בהשקפת-עולמו לא יאמין בכל לב; מתרועע עם כל האנשים ואינו אוהב אף אחד מהם — ואדם זה יעבור ערים וכפרים, לן בבתי-מלון ובאורוות, משרך דרכו עם להקת פוחזים וריקים, מחזיר על פתחי גדיבים, בא במגע עם פרנסי העדה וראשי הקהל, כוהניו ומדריכיו, ומה שעיניו רואות ואזניו שומעות ירשום בדיוק גמרץ ויספר אחרי-כך ברבים. סיפורים אלה יהיו בהכרח שטחיים, לאמר: סיפורי השטח. לעתים קרובות יהיו גם דוחים אותנו בכיעורם ובפיגולם. הם יהיו סיפורי-השטח כי רק הנפש חבויה במעמקים, הגוף הוא שטח. נפש האדם אינה משתרעת רק יורדת ונוקבת; לב אדם אחד, אם סער החיים יעברו, יכה את גליו עד עמקי התהום. אך המציאות אינה יודעת את המעמקים, היא מתפשטת כמי-בצה דלים.

ולא רק השטח חסר-העומק הוא השליט בסוג ספרות זה, אלא מחוסרת היא גם כל מטרה. הסופר הפיקארואי, סופר ההווי נודד על-פני קליפת כדור העולם ואחת היא לו אן יוליכוהו רגליו. המסע — מחוץ-חפץ לפניו, הנדידה מחוסרת היא כל פרינציפ. היא גם הדרך וגם התכלית ושתיהן כרוכות בה ביחד. אמנם, גם הטרובאדור תעה בנתיבות תוהו, אך הוא הלא חיפש את משאת-נפשו. הפיקארו הפיקח יודע מראש כי משאת-הנפש איננה ולא תהיה לעולם והוא גם יודע, שהיש, אשר בו קשורה נפשו, נמצא בכל מקום, ולכן אין צורך להתעכב על פרשת הדרכים ולבור את הנתיבה הראויה. כל הדרכים מוליכים אל ממלכת היש.

בממלכת-יש זאת, בהשקפת-עולם חושית זאת יש הכל, אך דבר אחד היא

חסרה — את האהבה; ולא רק אהבת-האדם הרבה, אלא גם אהבת היש הפשוטה והמצומצמת. ואל יבואו תיאורי החיות, הבהמות, הטבע, התופסים מקום רחב בספרות ההוי, ויסמאו את עינינו. אהבת-הסוסים שבספרות הפיקאוראית היא פרי זלזול באדם; טוב ויפה הוא החמור מרוכבו. כי לעולם לא יבואו לדרוש את זיקייה בתוך גוף הבהמה, הם מוצאים — וכה רבה שמחתם בשעת מציאה זאת — את הבהמיות בנפש האדם. את הכוח הנסתר, המעולף סודות אשר לדומן הפרוש על שדמות האנושיות לא יראו, ולא יתבוננו לשלל הצבעים של הפרחים הגדלים ברפש זה. הם יחשו רק את רקבוננו ורק את סרחוננו. הם לא יכניעו את גאון לב האדם הסורר, ויבריכוהו על ברכיו, כי ינחם ממעשיו הרעים, יפרוש כפיו וישפוך מרי שיחו לפני אלהיו. כי יכפר על מעלליו הבל. במקל הזבלים ובלי רחמים ישברו את קומתו הזקופה, יקימיהו על שתי ידיו ויעשהו לחולך על ארבע. אפס, ספרות הפיקצור קשת הלב, הפיקחית, הלגלגנית והמגושמת סיימה תקופתה בארץ ספרד הקנאית בתנועת הרתעה לאחור. המתכוננת לצעד קדימה. כי פקחה עיניה לראות, שהיש אינו ראש-הכל ושהמדומה, גם הוא כוחו אתו. ואם אין למצוא את תחומי ממשלת-המדומה בתוך יוון-טיט ההווי, נמצאו ממעל לנו, ברכבו בערבות וברדתו אלינו בלי-הרף מגבהי שחקים מחותל טהרתם ותכלתם וטווי קרני אירם. אמיר הספרות הפיקאוראית הוכתר בעטרת סירוואנטיס. לא ארחיב דברי עליו והם ידועים ומפורסמים. אך אין ספק, שיצירותיו — ותהיה כוונת יוצרן מה שתהיה — הן שיר הלל וזימרה לקרב אשר המדומה ערך ליש. גיבורו אינו שטוף רק זיעה זאת אשר כה יפה לגוף, דם מלחמה הוא שותת ועסיס פצעי אנוש, בהיאבקו עם עבותות המציאות ומתאמץ להדבירה תחתיו. ואם אמת בפי חוקרי קדמוניות, כי חפץ סירוואנטיס היה לשים לצחוק את שאר-הרוח האנושי השואף, הבה וניתן תודה להשגחה העליונה, אשר מנעה ממנו לבצע את מחשבתו הרעה. ועמוד הקלון, אשר אמר לעשות לאדם, נהפך שלא מדעת לצלב הגולגולתה.

את כל עיקרי המהלך הספרותי הזה ספג אל תוכו מנדלי-מוכר-הספרים. אבל הוא הגיע עד סירוואנטיס אפילו התגעגע על סירוואנטיס אבל ממקומו לא זו. ומה שהוא חשוב ביותר. מנדלי גם לא התאמץ לעבור את גבולי העוגה אשר עגו מסביבו, כי לא רצה לדעת מציאות-עולם הקיימה מעבר לגבולים אלה. ואל יטעו בדברי. לא על ערך יצירותיו וחשיבותן אני מדבר. אני דן נטיותיהן ומהותן. יודע אני כי יצירות מנדלי הן הנסיובה אשר זרקו בדם ספרותנו, למען הצילה ממחלת המליצה אשר תקפה אותה וחזקה עליה. לראות נכוחה התאמץ, בשעה שכל העינים טחו מראות. וודאי מעשה זה כביר הוא, מעשל לדורות! אפס מה שלעולם לא נסלח לו הוא, כי בהפיתו על האבק המכסה את התקופה הקודמת לו, עשה את מלאכתו בפה מלא ויפריח ממנה גם את נשמתה. ועוד דבר. לב מנדלי קשה כאבן מוצקה. אף פעם לא גד לחלום ההולך ואפס. אף פעם לא נשבר לבו עליו. הוא

רק הסתער עליו בכל כוחותיו הענקיים והשתדל לעקרו מן השורש. למה כה רבה שמחתו על שפלות האדם וקלוננו? ולמה כה יצהל לקראת האדם המתבהם כמוצא שלל רב? ולמה כה ילעג לכל צל הזייה ויפאר ברוב פאר את המציאות כמו שהיא? אמנם פה ופה ישדח גם בה את חיצו לעגו ואז השאיר לנו כפירה קפואה, ריקנות שטוחה עד אין סוף. ואין בה מריקנותם של מעמקי התהום ולא מריקנותם של מרומי השחקים. היא לא תוליד כעס ולא תעורר חמלה. הנה עברתי עוד פעם על ארבעת הכרכים. אני מצמצמם ומפשיטם במוחי. מהי המחשבה היסודית והרגש העיקרי השליטים בהם? אוי לי אם אגיד ואוי לי אם אחשה. אין שם מאומה. הפילוסופיה של מנדלי היא כה פשוטה ומועטת, עד שהיא מסוכנת בפשטותה, מפני שהיא נמסה כליל בתוך פשטותה. היא אומרת: ישנם אנשים היודעים פרק בהלכות החיים והמוזוינים בכלי-הנשק להילחם. מלחמת קיומם וטוב להם והם מצליחים בדרכיהם, וישנם אנשים עוברי-בטל, החיים חיי העדר, המתרגשים ללא-צורך, לא-יוצליחים והם גוועים מאפס כוח. אמנם מנדלי אינו שמח לסדרים אלה. אפשר הוא היה מסכים לסדרים אחרים, ואולי גם מתגעגע עליהם. אבל הוא אינו רוצה לרמות את עצמו ולאחוז את עיני זולתו. כן הוא סדר העולם ואין לשנותו, ומי שיאמר בלבו למצוא אחרת, מופה בסנורים הוא וייכשל בדרכו. ולמען חזק את השקפתו זאת, מביא מנדלי ראיות עד אין מספר. וודאי, שגם הדעות האלו וגם הוכחותיהן מיוסדות על אדני האמת, על המציאות. אולם אמת זאת אינה שלימה, אינה נפש המציאות, רק לבושה החיצונית, ולכן היא נהפכת מאליה לשקר גדול. מי מאתנו אינו יודע ומי מאתנו לא למד מבשרו את השמות הנוראות, אשר הרעה עושה מסביבנו? ואיננו כה תמימים לתאר לנו את ראש שאר-הרוח האנושי, שאיפותיו, מלחמותיו קלוע תמיד זרי-נצחון. אך גם מזאת לא נעלים עינינו: הרעה מנצחת, אין זה כי אם מוכרחת היא להתגבר על הכוח המתנגד לה. ישנו, איפוא, כוח שני, אחר. אם נצא ונדרשו בכתבי מנדלי לשווא יהיה עמלנו. כוח שני זה אינו שם. במנדלי אין מלחמה, אין חפץ. בו יש רק עריצות-המציאות, השלטת בחוקת-יד כואת, עד שההתנגדות לה אינה אפשרית. ואם היא מתגלית ובאה מן ההכרח שתהא מגוחכת, פרי השכל המוגבל, אשר איננו יודע את המצב שבו הוא נמצא. ומן ההכרח שהשקפות אלה ישאירו בלב האדם רגש שממון, שממון מדבר, לך ורע על צחיך סלעו! מה עלינו לעשות למען צאת ממצבנו השפל? שאלות אלה אינן מעניינו של מנדלי. לא רק שלא התאמץ למצוא את התשובות הנכונות, אך גם לא האמין במציאותן. אנו בני-אדם, אוכלים קורקבנים ורודפים אחרי משכורת קטנה, ולמה תבואו ותתעללו בנו בדרישותיכם המופלגות והבדויות? הנה התשובה המוזמנת כזוב מטרוד בין עשרות העמודים שבכרכיו.

דרכי יצירתו אינן שונות, ואינן יכולות להיות שונות, מהשקפותיו. גם על פניהן שפוכה שממת עולם. יגעה ומסורבלת, ממשית ומפורטת משרכת הרצאתו, מטלטלת פעם לימין ופעם לשמאל ואין אנו יודעים לאן פניה מועדות.

אין בתאורים האלה כל התנגשות, כל התקוממות, רק הכרח ועריצות המציאות. אין זה יער עתיק, הרועש באלפי אמיריו למודי סער וסדוקי רעמים, המתלונן בין צללי עצמו, במחבואי סוד וסבכים נעלמי עין. פה הגם החיים פשוטים, הכרחיים כעצמים גולמיים, תקועים כעמודי הטלגרף במדה, ובקצב מתמיד, ושוסף-סוף לשד האדמה הרוחשת חיים נסתרים יהפכם באחד הימים לרקב והם יפלו תחתיהם בלי רחמים. הם יפלו תחתיהם, כי כל החוץ הזה, היש הזה, אשר מנדלי שם אותו כאבן פינה לכל יצירתו, תקומה אין לו. הזמן, אשר עליו הוא נשען, הזמן הזה עצמו יינקם בו ויהפכהו לאל. מה נשאר לנו מסירואנטיס — תלבשות ומאכלי עם ספרד אשר במאה השבע-עשרה, או מלחמה ההידאלגו ורגשי אמונתו היוקדים על מוקדה של אמונת הנצחון אשר ינצח הטוב והנעלה? כל העקמומיות הזאת, הממלאה את יצירות מנדלי, תעבור כליל מן הארץ. לב לא ירנן לקראתה ועין לא תדמע עליה. למנדלי לא עלה להעלות את מצבם הבווי של בני עמו, אשר בו הם נתונים, למצב נפש המסמר שערות ראש. הוא תאר את תנאי המצב, ולא את המצב עצמו; הוא לא יצר את האדם בן המצב. ישונו התנאים, כי בלי-הרף הם הולכים ומשתנים, ולא ישאר לפנינו דבר זולת שלדי-החיים גרמיים, אשר לעולם לא יקומו לתחיה, כי גם בחייהם היו חסרי חיים ונפש.

אמת, סירואנטיס לא נתן דמי לו. מנדלי דוגמת כל סופרי פיקצוראי רבי-יכולת וגדל-כוח הרגיש בסוף ימיו, כי חיים אלה, אשר תיאר, קצוצי כנפים הם. אבל הוא היה אדם, שהכניע את כל נפשו לידיעה. הוא לא ידע חשוב אחרת ממחשבות סיבה ומסובב. ובהתקשותו למצוא את הסיבה, כחש במציאות, במציאות השניה, האחרת, שאין סיבה קודמת לה. מנדלי היודע את הפרט, אינו יודע את ההכל. מדעי הטבע, אשר עוררוהו בימי נעוריו ושפכו עליו קסם כביר, השליטו עליו את תורת ההדרגיות, הדבר היוצא מתוך דבר. את האדם ראה כשלב אחד בסולם ההתפתחות. השקפת-עולמו היתה השקפת-עולם זואולוגית. הוא ראה ותיאר, איפוא, את הבהמה, את ישראל המתבהם, הוא לא ראה ולא תיאר את האדם, את האדם הישראלי.

ב

אולם סיבת הבערות והרוץ, השולטים בספרותנו הסיפורית ואוכלים בה כל חלקה טובה, אינה בהופעת מנדלי כשהוא לעצמו. הלוא אמרנו: לשעתו ובשעתו היתה ההרתעה-לאחר נחוצה ומועילה וגם הכרחית, כי בלעדיה המשך אין וכל הדרכים לעתיד סתומות; נחוצה ומועילה — במידה שמועיל סם-מרפא לגוף מט וחולה. ורק מן השעה אשר בה נהפך מנדלי לשיטה לבית-מדרש, לחוקה ספרותית קבועה, לדפוס ומתכונת, אשר בהם נחתמות צורתן של היצירות — מאז מתחילה הסכנה. את מנדלי אין לעשות לחוקה, את מנדלי אין לחקות. עלינו לקבלהו כאיש הביניים בין תקופה לתקופה: מפיו אנו למדים

ואנו עוברים עליו. אך לא כן היה הדבר. ש. י. אברמוביץ נהפך לראשון. הכל באו אחריו. והבאים יהיו בהכרח קטנים ממנו. עולם התלמידים יהיה צר מעולם רבם. פוריות הספיה מעטה מפוריות הניר החרוש והזרוע. מידות מנדלי לא יהיו עוד פרי השכל והרצון האנושי, התבוננותו בחיים, בנות כלי ראשון, רק פרי הספר, בנות כלי שני ושלישי. קראו זה אחר זה, בראשונה את "ספר-הקבצים" ואחרי-כן את "אריה-בעל-גוף" ותרגישו כי רגליכם צועדות על פני מדרון.

מה שהוא כה מזור ובלתי-מובן היה בספרותנו להופעת תמיד. מי מאתנו לא שמע מפי זולתו ומי מאתנו לא הביע את הדברים מפיו הוא: אבל אלה הגם החיים כמו שהם? ואיש לא שם אל לב לשאול את נפשו: האומנם כדאי הוא להשקיע עמל רב כזה, למען תת לנו את החיים כמו שהם? הגה לפנינו סיפורי ה. ג. ביאליק. אנו מתפלאים על השלטון בלי מצרים, אשר ביאליק שולט בשפה העברית ומגשם בה את התיאור החיצוני. אנו שמחים לשפתנו, אשר חשבנוה ליורדת ולחנוטה ואשר אנו מתחבטים בה בכל יום ונואשים ממנה בכל רגע, והנה כה רב עשרה הטבעי וכה עצמו אוצרתיה בהספונים מעינינו והגלויים לעיני ביאליק. אבל גם מזאת לא נעלים עינינו: סיפורי ביאליק, כיצירה נושאת את עצמה, לא מצאו להם זכות קיומם. חסרים הם המטרה הרוחנית היסודית, אשר היתה בסיפורי מנדלי. הם המשך, ויש בהם ניגוד פנימי: העמל הרב שהושקע ביצירה ועצם היצירה. יש שם בזבוז הכוחות. מידה זאת היא על-פי מהותה בלתי-אסתטיית, הספרות ממין זה מצאה לפניו מסגרת צרה ומוגבלת, ובראותה כי צר לה המקום לא פרצה גדריה, רק התכווצה בלי הרף, עד אשר התכנסה בה ברוחה, פטיש כבד וסדן גדול הכינה. בכלים אלה עליה היה לרקע ברזל והיא פצחה אגוזי-פרך. הנה הניגוד הפנימי, אשר עליו אמרתי, שעל-פי מהותו אינו אסתטי. בסיפורים אלה אין גם הצער של ההכרה האילמת, כי הכוחות הענקיים בטלים, הולכים לאיבוד ומשתעשעים בחול. לו היתה כזאת! כי אז הלוא בין הלמות פטיש ופטיש היתה פורצת האנחה הכבדה, כי אז הלוא נהיתה אוננו שומעת את רעדו של יגון האפסות. אך ה. ג. ביאליק ממלא את עבודתו בהנאה פנימית וכל נצחון ונצחון מלווה בקול תרועת "האח!", הפורץ ממעמקי החזה. ואמנם רואים אנו את הנצחון, אך איננו יודעים מי ניצח את מי: היוצר את יצירתו או להפך, היצירה היא שניצחה את יוצרה?

סיפורים אלה, בהיותם זכים וזהירים, האם הגם על-כל-פנים גם מושכלים? לא. אאמין ברוחות-בלהות ובשדי-ליל ולא אאמין בסיפורי ביאליק, אבריהם חלקיהם — פרי ההגיון, "ההכל" — מלאכת-מחשבת. הפטיש, הסדן ואגוזי-הפרך הם, כל אחד לפני עצמו, הופעה הגיונית, אבל שלשתם מצורפים יחד, ביחס האחד אל חברו, הם הופעה זרה, אבסורד. למנדלי היתה מטרה: סיפוריו הם ריאקציה, לפרווה העברית הבאה אחרי מנדלי והנחה אחריו אין כל מטרה ולכן נפקד בה גם מקום האמת, אמת החיים. לעולם לא יבין איש, למה נגמר

הסיפור "מאחורי-הגדר" במקום שנגמר ולמה בחר ביאליק בתיאורים אלה ולא באחרים. ואין לבוא ולהגיד: שאלות כאלה אינן בגדר שאלות. יש ויש. רבה וקשה השאלה: הלא חלקי המשפט וחלקי הסיפור כה בולטים, ממשיים והכרחיים, ומדוע לא יהיה גם הסיפור כולו פרי מידות אלה? — אך יד ההווי היתה בזאת. אין לך אסון גדול מלחזור ולעשות מה שנעשה כבר בידי אחרים. פחד ההפשטה, חוסר דמיון, האמונה העיוורת, כי האמן חייב להיות חמרי, ממשי, ממשי ביותר, נאמן, נאמן ביותר, הביא את הספרות הזאת לידי הגומה. אין לך הפרזה גדולה מגינות-הירק המצוירים בסיפורי ביאליק. זאת היא נקמת החומר הקדוש בעיניהם. בהיותו נגוד לנצחי ולקיים הוא מחניקו בכבדו ובהעדרו.

ניגוד זה לא יהיה אך מבפנים. אותו נמצא בכל מקום. כל אופן-ההבעה לא יתאים אל האמת, אל האמת הסובבת אותנו. לתיאורים ממשיים לא יהיה כל ערך ממשי. הם לא יהיו קנין אישי. אלה הן יצירות-ה פ ק ר. מלבד עושר הלשון אינם מעשירים ומפריים דבר. נוסף על זה, תיאורים אלה הם זיוף-נפש גדול. כי איני יכול ואיני רוצה להציג לעיני את המשורר, היודע לנגוע בשיריו אל תהומות געגוענו הטמירים — להציגו לעיני דל, חסר מעוף ורגש כהופיעו לפנינו בסיפוריו. אין זאת כי אם הפרוזה של ביאליק אינה שלו. ברגעי התעלפות ומחנק-נפש הוא כותבה. בשיריו על החיים הוא שר. בסיפוריו הוא כותב מן החיים. כי סוף-סוף דבר-מה נוצר ובא לעולם התופס את השטח אשר בין "בעמק-הבכא" ובין "מאחורי-הגדר". בין שני ספרים אלה קם לישראל משורר כח. ג. ביאליק עצמו ואשר לפני שמש יגון שמו. חיינו, שאיפותינו, מחשבותינו היו לאחרים. והרשות נתונה לי לדרוש מאת המספר את רטט השינויים ואת התהוותם. הרשות נתונה לי לדרוש מאת ח. ג. ביאליק שיראה את עצמו ולא יפסח על קומתי הוא. אך בתיאור מנהגים ומקומות אשר בסיפורי ביאליק לא תמצאו את נפש המתאר במתואר. לא תמצאו שם כל נפש. גם את אפני וסדרי החיים אשר להמוני עמו לא יחבב עלינו. פיקחות, יכולת, מלאכת מחשבת. אין בהם מה שהרוסי קורא "עממיות ספרותית". אין בהם הקולטום ההמוני, החפץ לגלות ולשבח את הנפש הפשוטה של הרבים, את ארצות חייהם, את דאגותיהם, יגונם ושמתם. אין בהם היסודות, אשר גורקי הרוסי הכניס אל ספרות-המנהגים. בהם לא תמצאו גם שנאה ואהבה, שנאה רכה ואמתית (מה שיש אצל מנדלי), המייסרת או המביאה את האחרים לידי תוכחה. לעולם לא ידעתי, וגם אחרים לא ידעו זאת. השונא ביאליק את אנשיו, את שדותיו וגיותיו או הוא אוהבם אהבת-נפש. תיאורים אלה הנם, איפוא, ריקים, ובמידה אשר תגדל שלימותם החיצונית כן תגדל דיקנותם הפנימית. מנהגי-החיים המתים, הדוממים ותיאורי המקומות הקבועים חסרי-התנועה אשר בפרוזה של ביאליק, צריכים להילחם על זכות קיומם בכוחותיהם הם. ביאליק יעניק, איפוא, להם מכל טיבו הלשוני. את המשפט ימתח, ירקעהו, ימלאהו, יעגילהו יצחצחהו ועוד מעט ולא יוכל נשוא את המילואים האלה.

ביאליק אולי הרגיש, שמצב הסיפור כולו רופף הוא ויחפוץ לחזקה ולכוננהו על חלקיו. אם לא מצא את הרוח הכוללת המאגדת והאוצלת מכוחותיה ומפייה על הכל, ניסה להציל את כל פרט ופרט על-ידי עצמו ובכוח עצמו. אך הוא לא יצילם. אין הדוממים נלחמים. רק הרוח ודמיונו יוצאים המושים לקרב וכובשים להם את עולמם, והפאנטזיה באה מן האדם ולא מן החפצים. וכאן פותחת הדרך המסוכנת לספרותנו הסיפורית החדשה, הפרוזה של ביאליק רצתה להיות מה שאין ביכולתה ומה שאסור לה להיות. ואני אומר: "רצתה" ומדגיש ומטעים את המלה הזאת. מנדלי, אמרנו, היה פרי ההכרה; ביאליק הוא הופעת הרצון והבחירה החופשית. מנדלי עשה מעשה גבורה, התגבר על הקודמים לו. ביאליק הלך מרצונו הטוב אחר מנדלי, ולא שם אל לבו, כי הדרך הזאת מוליכה סוף-סוף אל מדבר-שממה. ביאליק הטה, איפוא, את ספרותנו אל תוך סבכי המנהגים והתיאורים ההוויים. בדעת מראש עשה את המעשה ועורר גם את האחרים לעשות כמוהו.

וחבל.

דברים אלה אני כותב ולבי נוקפי. נקל יהיה לספרות העברית להשתחרר ממנדלי בימים הבאים. הנה עוד מעט ואנו בני-חורין. החיים עשו את שלהם ועוד יוסיפו לעשות בקרוב ביתר שאת וביתר עוז. אולם מביאליק לא נשתחרר, ממנו אין אנו רוצים ואין אנו יכולים להשתחרר. ביאליק אינו בספוריו. במקום שישנו הוא חי לעד. ביאליק הוא יסוד ואדמת שירתנו החדשה בימים האלה ובימים הבאים, ומי שיבעט באדמה זאת רק יוסיף לרקעה לצור חלמיש, ביאליק לא היה כמנדלי — הכרח ומובן מאליו. מקרה היה לנו, אשר יד אלהים הקרתה לנו. אך מפני זה עצמו, משום שביאליק היה האיש אשר התחבר, המשיך, עבד ושכלל את הספרות המנהגית, אשר מנדלי השאירה לנו למורשה, והתאמץ בכל כוחותיו הענקיים להפכה ולמסרה לנו כדרך כבושה שבה יצאו הרבים, הביא את ספרותנו לידי דישה במקום אחד. את צעדיה לא החיש אך הרתיעה לאחור. בשירתו לימד את האנשים לתת, כי עצמו היה רק נותן. בסיפוריו לימד את בני דורו להיכנע ולקבל, כי בעצמו היה רק מקבל, וחטא חוטאת הביקורת העברית, בהבליעה את הדברים האלה בנעימה לבלתי חרירי את הלבבות. נצבר תל גבוה ותלול בין ביאליק המשורר ובין ביאליק המספר. אל הראשון נפנה גם נעריצהו, אל השני נפנה עורף וגם נשט מעליו; כי הראשון היה יוצר והשני היה מחקה; הראשון היה בן-חורין וישחרר את השירה העברית החדשה, השני הי משועבד וישעבד את הפרוזה העברית.

ג

בשלש דרכים תצא ספרות-מנהגים במרוצת התנוונותה;

(1). הספרות תטה אל הרגשות ותיהפך למליצה.

(2). תרגיש אפיסת-כוחות ותפנה אל התרגום.

(iii). תיעשה מרבץ ללימודי הלשון ותיהפך למקור-אכזב ולאבן-נגף לכל יצירה חפשית ומקורית.

1.

ש. בן-ציון בסיפוריו הראשונים היה בוודאי מבטא את חפצו הפנימי לסור הצדה ולהזיל טללי חיים על החולות הבורעות אשר בתיאורי המנהגים החרבים. יש בסגנונו ובדרכי הבעתו דבר-מה מלא לח ולשד אדמה פוריה נטועה כרמי חמד, המומת ריח פרחי-שדה ואחוות רחש אמירי אילנות רעננים. הוא מצא לפניו ספרות יגעה, חסרת כל רעד לבבי-אנושי. אבל נפשו רעדה בכל זאת. ואם לא הוא האיש אשר יחבק זרועות עולם, הלוא חיפש בכל זאת אחרי פינת סתרים קטנה. בפסיעות קטנות ניסה, איפוא, להיחלץ מתחת מכבש ההווי היבש והגופני, בתיקונים מועטים, בהסתגלות. ולא ראה, שדרך השחרור הוא הצעד הרחב, ה"בבת-אחת", כי השחרור הוא תמיד מעבר מזה ולא מתוך זה ובתוך זה. אפט ש. בן-ציון היה רפה-אונים, נעים ונוח יותר מדי, שישא דגליו ויפסח על מכשוליו. הוא הסתגל והתחיל לדבר אלינו בקול מרוכך, ברגשות מיושבת ובמתק תפל. דבריו היו לשעשועים המשעשעים את עצמם והמייגעים את האחרים. הוא פנה אל מנהגי הילד והנער, אל החור, אל הרבי ונעשה לסופרו של גיל הנוער והבחורות. העלומים — מי לא יאהבם? אך רבי-מכשולים הוא הנתיב הזה, רבי-מכשולים כחיי העלומים עצמם. הסטה קלה, נטייה מעטה לימין או לשמאל — והנה אנו נישאים ומתנדנדים בין גלי הסינטימנטליות הנעימה, המתוקה, הפושרת, המרמה את עצמה ואשר תוכה נחר ואין מאומה. ש. בן-ציון לא ניצח ולא התגבר על הרגשות ומתקה. הוא רק הפץ והתאמץ להיות חם ולבבי, וגם החפץ דבר הוא.

קרה עוד מקרה, אשר איש לא פלל לו. נדמה היה בראשונה, מלפנינו מקור יצירה, אשר מימיו לא יכזבו לעולם: מאות עיירות וקריות מאלופות ורבו-ארבאות תושביהן העברים. הבה ונציירם בשבתם בביתם ובלכתם בדרך, בעסקם בשוק ובאכלם ארוחותיהם בשבת ובחול. העיירה היהודית נראתה כאדמת-בור, המחכה ליד-סופרים חרוצות. את המנהגים והסדרים השוררים במקומות אפלים ונידחים אלה חשבו ליסודות קבועים מוצקים ויד הפסל מחכה לחצוב באבן את צורותיהם. התקוות היו רמות. אולם לא כן היה הדבר. עד מהרה נודע לכל, כי לפנינו ציה גדולה ורחבה, לפנינו מציאות פצועה על-פי מהותה והרכבתה הפנימית. את הירקון המכסה את האגם עם מימיו הדלים, חשבנו לשדות-דשא ברוכות-יה. לאותו Зеленый луг אשר לעם שבתוכו אנו יושבים, תרמית-עינים ורעיון-רוח. רק החילונו לעברו וריח מותו עלה באפנו. "היאור יבש מימי" (ברנר) השאיר אחריו את יבשת הקרקע. ש. בן-ציון מצא לו מקלט בימי הילדות הטהורים, הברוכים והרחוקים. גם ביאליק עשה כן: מ"אריה-בעל-גוף" בא אל ה"ספיח". ובו מצאה הפרוזה של ביאליק את גאולתה. כאן ב"ספיח" נברא הפסוק המושלם של הפרוזה העברית

מתוך שנתמזגו בו כל המקורות והיו לדיבור אחד ושלם הואיל ובא לשמש חיי אמת של חלומות וחזיונות.

חיי ילדות ונוער מתוארים בדיוק נמרץ, מעורבבים רגשות-לב מתוחה, מגובשת, קרה מבפנים ולוהטת מבחוץ — כל אלה הם המצע הרצוי לרגשות פשוטה ומעושה וממנה אל המליצה רק צעד אחד. ונפלא הדבר: מנדלי נוצר תחילה להילחם עם המליצה, אולם בשטף המלחמה הכניע גם את האדם ואת הנשגב והאלהי שבו, ובאו סוף-סוף תלמידיו, יוצאי-חלציו, ויהפכו את כל תורתו למליצה. המחשבה המופשטה, הרעיון הפיוטי, התמונות הדמיוניות וההכרה הפנימית חדלו להתזיר אחרי ביטוייהם וצורותיהם, חדלו לבקש אחרי תיקונם. ממש ההפך. המבטא המגושם הוא המחפש אחרי נשמתו ורוחו. את המלה הנכונה, המתאימה והמסוימה על היוצר למצוא כי לכך נוצר. אולם אם היא נלקחת מן המוכן ומתייגעת להרכיב עליו את הנושא — הנה לפנינו המליצה הריקה על טהרתה. המקורות הרבים והעשירים, המאמר המגוהץ ורבי-הגוונים, העמל הרב וההתאמצות הגדולה לא יועילו. כל התייפות גוררת באחד הימים את הכיעור, והעיקר אין אנו מאמינים למוצא שפתיו של הסופר, ואת האמונה אין להכניס אל הלב בחזקת-היד. אותה נוטע היוצר על תלמי הלב ודרך מבואות-סתר הוא מביאה אל חדריו.

מן תיאורי-התמונות של חיי-הנוער אל הרגשות ("ר ח ל"), מן הרגשות אל המליצה — זאת היא הדרך אשר עבר בה ש. בן-ציון. והוא אינו דר ביחידות בספרותנו. אתו קהל-סופרים שונים, המחברים אליו באופן אורגאני. אלא שהוא היותר-טיפוסי שבהם. הוא היה, אם אפשר לאמר כן, הגיוני בהתגוננותו, וברצותו להימלט מחברוני ההווי והקפאון שבו, הודבר הוא תחתיו.

11.

המליצה ירידה ספרותית היא, התמוטטות, אולם סוף-סוף מן הספרות היא באה ואל הספרות תוצאותיה. כליון הספרות המנהגית עוד ירחיק ללכת וייהפך לחלולן ולאפיסת-כוחות. ברדיצ'בסקי העיר על תקלה זאת כבר. הוא הראה על האסון המתקרב וגם על מקור הרעה (קראו את דבריו במכתבו אל עורכי "נתבות"), אכן כל ההווי המדומה הזה הוא רק דמיון-שווא. העברי איננו ולא יוכל להיות עבד נרצע לגופת הוויתו. לעברי יש חוש המציאות. אבל אין בו הערצת המציאות. ולכן כל ההשקפה הזאת נטע זר בספרותנו. מן האידיש באה אלינו מן האידיש עם השגותיו המצומצמות בגורת-משפטו הדלה, חגורת-השק, המעשית, הממשית, עם הנחיצות והתכלית שבה. וביום בהיר אחד הקיצונו וראינו, כי כל המהלך הזה לא לנו הוא. עם נודד הגנו זה אלפי שנים וחלומנו הגדול מלווה אותנו בנדודינו, אבל להוקיר ולקדש את מסגרת-החיים הגסה לא חלמנו מעולם.

את זאת יודעים היום הכל, רק י. ד. ברקוביץ לא שם לבו אל הדבר. הוא התאמץ להמשיך את הדרך הכבושה ולא הרגיש, כי חוזר הוא לאחור.

י. ד. ברקוביץ כה הרבה להיבלע בזרמה של ספרות-המנהגים, עד שאין ביכלתנו להכיר את פרצופו. בסיפוריו הוא נראה לנו כאדם העולה בכוח עצמו על מעלות בחשכה. אבל כל צעד וצעד מרומם אותו מעלה מעלה. והנה הוא מרים רגליו, מתכוונן לפסוע הלאה ופתאום — אפס וריק, כלו המעלות. עליו היה להטיל את עצמו לתוך האפס השחור הזה, לצעוק מרה, לחפש ולבדוק, אך י. ד. ברקוביץ היה בן-דורו, זהיר ויודע דרכו. לאיטו שב על עקבותיו, ירד מכל המדרגות אחת-אחת והחל שוב לעלות עליהן ולעשות את הדרך אשר אחרים כבר עשו לפניו. מה היה סופו? — גם י. ד. ברקוביץ היה הגיוני בהתנוונותו: השליך אחרי גוו את סיפוריו והתמכר מכל וכל לתרגם כתבי שלום-עליכם לעברית.

תרגום טוב ויפה מתרגום ברקוביץ לא קראתי מעולם. אף מנדלי לא היטיב לתרגם את כתביו עברית כמוהו. הקול התגרני, השוקי והוולגרי של שלום-עליכם נעשה דק יותר. השפה העברית שיפרה את הגרוטיסקה של שלום-עליכם, הביאה אתה מיפיייה, מזפתה, מטהרה ומן הטון האמנותי שבה. שלום-עליכם בעברית הורם לידי מדרגת ספרות אחרת. נוסף על אלה, ברקוביץ יפה בתרגומו מבמקורו, אבל כה יתרגם איש רק בשעה שהוא חש, כי אין בינו ובין נושא התרגום כל מחיצה, כל הבדל, והגענו בזה אל הנקודה האחרונה: ספרות-מנהגים טישטשה את צורת היוצר, את דמותו האישית, עשתה אותו לעצם מוכני, הממלא את עבודתו בדיוק נמרץ ובלי שאר-רוח. אלה הן החולות הבווערות אשר בתיאורי-ההווי הדוממים והחרביים, שאותם הזכרתי למעלה. בהן לא יכה כל חי שרשיו, רזון ושממות-עולם.

באפס השחור הנה, אשר בו נפגע ברקוביץ ונרתע לאחור, נפגעו גם שלושת חבריו בני-גילו. כולם יצאו מבטן ההווי, אך הם לא היו זהירים כמוהו ועזים ממנו. בחרוף-נפש קפצו אל תוך תהומות האפס השחור ויגשו בידים רועדות בקרן אור אחת. ברנר, שופמן וגנסין לא המשיכו את הקו. רק שיברוהו, ניפצוהו. מגדות הדינפר ארץ מכורתם הביאו אתם את שחור גלי-הנהר וזעף-מימי הפראיים, את ברק-הזהב אשר לחולות שרטוניו ואת פלאי עקלתוניו, את סבך השיחים אשר לחופיו ואת מחבואי-הסתרים אשר לעשרות פלגיו. שלשתם ידעו, כי האפס השחור רב הוא מן היש הבר-מינו, אולם — נפסיק. כשאנו מדברים על ברנר, שופמן וגנסין, רגלינו כבר עומדות מעבר לגבולות שלטונה של הספרות המנהגית. העבודות ניתקו או יש חפץ לנתקן. הספרות נמלטה מכלונה לצאת ולבנות לה את קינה הנכון. ואם לעת עתה אנו רואים רק את הרפש ואת גורי הקש שבמקורי הבונים, הנה עוד מעט וגם הזמיר יתן קולו.

.III

ככל מהלך-ספרותי הפוסק להיות כוח דוחף ומגרה ליצירה, עברו גם נטיות מנדלי ובית-מדרשו אל קנייני הלשון, אל אמצעי-שימוש יום-יומי — אל הנוסח. לא מקרה הוא שרוב סופרי ימינו הקרובים ברוחם אל בית-מדרש

זה הם גם מחברים ספרי-קריאה ולימוד. ולא מקרה הוא, שהלשון הרגילה אשר בה משתמשים כיום כמעט כל כותבי עברית, היא לשונה של ספרות-מנהגים. כלומר הסגנון חדל להיות יסוד ומשען לספרות. על הסופר לנצח את השפה, להטותה לרצונו, לצרכי-נפשו, לשאיפותיו ולרעד אפיו. הסגנון הוא השליט היום על היצירה והוא מחניקה ומעיק עליה בעצם שלטונו. הסגנון הזה היה לסגנון בית-הספר, ואין לנו, לנו הסופרים הצעירים, שונא רב מזה. מלחמת-עולם שומה בין המורה ובין הסופר. הראשון מקנה שפת-אחרים אל הכלל והשני צריך להקנות לעצמו שפתו הוא, לברוא את אשר עתיד להיברא ולהיעשות ליוצא מן הכלל.

סבלי-ירושה זה היה מפני זה לצור-מכשול ליצירה העברית החדשה. אין מעצור גדול לסופר מאשר החומר המוכן, המקובל שהשוק אישרו וקיימו. סגנון אשר שטר-האישור עמו נהפך לאדר-על הממית כל אות חיים. ובהכרח אנו טובעים בימי השכיתיות ונחנקים באבק המיתמר ועולה מתחת עקבות דורנו העבר. על פני שבילי זכרוננו צבורים חמרים-חמרים של קטעי לשון והם חוסמים את הדרך להלך-נפשנו. ועוד דברי. סגנון זה גוזל מלפני עיני הסופר את תמונותיו, את סמליו, את כל רכושו. סגנון זה מראה יותר מדי, הוא מפורש יותר מדי, עד שהסופר אינו רואה מאומה ואינו מבין מאומה. בו בא ה"מה" מחובר אל סרתי-העודף של ה"איך" ושל ה"זה". הסופר צריך להיות הרואה ובכוח ראייתו להראות לאחרים. אולם סגנון מנדלי ובית מדרשו מקפץ לפני הסופר כצל-בלהות. אם יראה את החמה, והנה הנרתיק אתה וגם הקב"ה, המציא את החמה מן הנרתיק. ובאמת אין פה מאומה: לא שמש ולא אלהים, רק מלים בלבד.

בימי התעוררות הרומאנטיזם בצרפת שאלו את אחד הסופרים, עמוד-התווך של התנועה הזאת:

— הייתכן, כי לא תכבדו את דור ראסין ומולייר?

— איך זה? — ענה — נרבה לכבדם.

— ולמה לא תכתבו כמותם?

— אולם אנו מכבדים גם את בני דורנו, והכבוד הזה מחייב אותנו לכתוב אחרת — היתה התשובה.

הגיעה השעה, שגם הספרות העברית הצעירה תכבד את דורה ובהתאם אל התסיסה הרוחנית ואל שינוי הערכים המתהווים בקרבנו תמצא את נטיותיה ותכתוב אחרת.

ד

עבודות-ההווי, אשר הצרו את צעדיה של ספרותנו עשרים וחמש שנה, כבר ניתקו. הספרות מתוך עצם מהותה היא הופעה חפשית, ואם היא שומה בכבלים, מן ההכרח שתתאמץ בשארית כוחותיה להיחלץ מן המיצר ולהיות מה שמוטל

עליה להיות. העבודות ניתקו — ורגלינו עומדות בתחתיתו של הר-העברים. כי החליצה מן המיצר הנה דרך, אמצעי, ולא החופש עצמו. חופש היצירה הנהו מרחב, איך-סוף ואין כוח בעולם אשר ישעבדהו, וביחד עם זה ומפני זה הוא השליט על עצמו. דומה הוא לבחירה החופשית: יש בכוחה וברשותה לעשות את הכל, ודווקא מפני זה יש בה גם הכוח לעשות רק מה שהיא רוצה ומחוייבת לעשות. ספרותנו הצעירה בשעת הניסה מפני הריאליות הקיצונית אבדה דרכה: מן ההתאבנות עברה אל הצעקנות, מן הקפאון — אל התנועה המלולית, מן הקבוע והמגושם — אל העמדת-הפנים והגיטיטיקולציה הספרותית. אנו עומדים ומבקשים דרך: גם בסגנון וגם בשאיפות הרוחניות שוררים נדנודים מופלגים. מעולם לא היתה ספרותנו כה עניה בעיקרים, בדעות-יסוד כמו בימינו אלה. אנו עומדים על עברי-פי-פחת. בימי מעבר ושנוי-צורות רבה הסכנה לספרות ליהפך לעזובה ולפרועה או להינצח ולהתמוטט על ידי השאיפה ובקשת-הדרכים. ההשפעה החיצונית של הספרויות הלועזיות עומדת באחת הפינות ואורבת לנו. הנה כבר באים ואומרים לנו: רימבו, וירלין... ובשירה העברית כבר נשמעים הדי אמרים אלה. ואין איש שואל את נפשו: מה לנו לקתוליציוזמוס הקנאי שבשירת צרפת המודרנית, החוטאת והחוזרת בתשובה? אם קדושה אשר אותה נאהב ובחיקה נשפוך שיהנו ונעלה את עצמנו על מוקד אהבתה אין לנו ולא ידענוה מעולם; לפני ישועים רזי פנים לא התוודינו ומשיחנו לא בא עוד ולא כבר עוד על עוונותינו. יתר על כן. אם נצא להיגרר אחרי התנועות הספרותיות הקיימות מתוך חיקוי סתמי או מתוך סינון זהיר, הלא תמיד נאחר לבוא. ובשעה ששם, מן החוץ, כבר גמרו את תפילותיהם ועזבו את בית-מקדשם לצאת ולבקש מקלט אחר להלך-רוחם, נבוא אנחנו ונתעה בודדים ועזובים בין הכתלים השוממים ונתחמם לאורות של גרות גזועים ודועכים. הגרירה הסתמית אחרי מהלכי אירופה תהיה, בעל כרחיה סם-מוות לנו. אנו צריכים ללמוד את המערב התרבותי, לדעתו, אולם לא למען חקותו, רק למען הסר מעלינו את עולו, את פחדו ואת מרותו. עלינו לדעת את אירופה במידה כזאת, עד שנוכל גם להילחם בה ולבטלה בלבנו. להילחם באירופה דעה זאת היא עתה דעה מתהלכת, וכבר יושבים אנשים על האבנים ללדת בהנהף-יד אחד קולטוס מזרחי. ובכן לא, לא זאת היתה כוונתי. כי מי שיתווה דרך לספרות-עם וליצירתו — אל בית-הקברות הוא מוליכה. בריאת קולטוס בדעת ומראש היא אותה ההתחמכות הידועה, הבאה לרמות את עצמה. להפך, עלינו להיות נאמנים לעצמנו להיות מה שהננו. וכשם שאין ביכולתנו לוותר על עברנו המזרחי, כן לא נשתיק בקרבנו את עברנו המערבי. נהיה מה שהננו: קונפליקט רוחני נצחי. אלהים ברא אותנו על גדות ים-התיכון ועשה אותנו לעם בין עמי הקדם, וזה אלפים שנה היינו לעם-עולם והיינו כחידה בעיני עצמנו. היינו כחידה, אבל הרגשנו, כי במעמקי החידה צפון הפתרון. יד גדולה וחזקה מוליכה אותנו שלא מדעתנו אל האמת. לא ההוכחה ההגיונית, ואפילו לא ההכרה הפנימית, רק כוח העומד ממעל לנו מראה לנו את דרך-

האמת, כשנרצה או כשלא נרצה. החילונו לכפור בפרוגרס המוכני עוד מתחילת הופעתו, ולא חכינו עד שיראה את כל אפסותו בשטף דם ואכזריות. כי הפרוגרס ההוא היה בעיקרו שונאנו בנפש. לא האמנו בתרבות הממשית, עוד טרם מוטטה אותה הפילוסופיה המודרנית, כי תרבות זאת עצמה היתה נגדנו; לא יכולנו לשום משגבנו בחוקי התפתחות-החומר מאלינו, כי ההתפתחות הזאת לא נתנה לנו מאומה. הכל התפתח ואנו ירדנו פלאים. והרגשה זאת אינה תעודה. תעודה- היא קבלת שליחות מדעת והשליחות קודמת לקבלה. אנו רק מרגישים את הקבלה, מבלי לדעת אל נכון את נושא השליחות, ומהותה. מרגישים אנו, שכוח עליון מחיש צעדנו לקראת אמת-חיים, אך אין לפנינו פרצוף האמת ותותמה. היינו לעם, אשר האותות והמופתים שולטים בו ומלווים אותו בעקלקלות-חייו. והמופת הוא המצע המוכשר לקונפליקט הרוחני הנצחי אשר בין הבינה, הרוצה להבין ובין המופת הקיים, שמטבעו להיות מעבר לגבולי ההבנה. קונפליקט זה הוא תוך-תוכנו. יצאנו עם עשרים וארבעה ספר פרי שבטי אפרים ויהודה, עמי צור ומואב, אחרי כן ספגנו אל קרבנו על לשונות הדלתה המצרית את הסמל ואת ההסתכלות על חופי הגיבראלטר את קנאת הספרדים, על גדות הפו את סער החיים האיטלקי, את חריפותם של הצרפתים, את הערפל ההגיוני והחודר של שבטי גרמניה, את קלות-דעתם של הפולנים, את ההזיות והבלי-השוא של המולדבים ואת המרחב וגעגועי אלהים אשר בערבות רוסיה הגדולה. ועתה רגלינו עומדות שנית על מפתח הארץ הקטנה אשר על גדות ים התיכון ועינינו תועות והלב רועד וחרד: אנה מוליכה אותנו שנית יד הגורל הממונה עלינו? אולי אל האמת? מי יודע? אמנם מעתה היינו, כחידה נעלמה בעיני עצמנו.

שני הרגעים האלה: תערובת ההשפעות של התרבויות השונות אשר ספגנו אל תוכנו באופן ישר מתוך פרוצס של טמיעה זה אלפי שנים וחידת חיינו כאחד העמים היותר עתיקים הצועד בלי כל ספק או המובל אל איזו אמת-הלב, אל חוף-פלאים שלא יהיה רק קנינו הוא, אלא ייעשה בזמן מן הזמנים לאחות עולם של כל הדורות — שני רגעים אלה מחוייבים למצוא את הבעתם בשירתנו ובספרותנו החדשה. לא בסלסולים האמנותיים הקלים, אשר בהם מטפל פרישמאן והגהים אחריו, אותו הקצף הלבן, המבריק, המבעבע והמשתעשע לעין ואשר בכל זאת אלילת-היופי לא זכתה לעולם לצוף על פניו, ולא בממשיות והכבדות שיצר מגדלי ובית-מדרשו, אותם אלילי 'עץ ואבן המגושמים, אשר כנפים לא יצמחו להם לעולם — גם באלה וגם באלה לא תמצא נפשנו את סיפוקה. הספרות העברית אינה צריכה להתפתח היא מחוייבת לדלג שוב, ובקפיצה אחת להיות מה שהיא מחוייבת להיות. עליה לעזוב את תחומי ה'נחותה דרגא', להיפטר מתעודת עניותה ולהטיל מעליה את בלויי הסחבות. הכל תלוי בשאיפה ולא ביכולת. ספרותנו העברית הצעירה צריכה להתאזר רגש-אחריות רב ולדעת כי הגיעה שעתה.

תערובת התרבויות בתור יסוד, יאמרו, יכולה להיות לאבן-נגף לספרותנו.

כי סוף-סוף מה הנהו הכשרון העברי בעזבו סביבתו וביצאו אל בין אומות-העולם, אם לא הרכבה משונה זאת של אקליקטיקה שיש בה הרבה מינים משל אחרים ואין לה מאומה משלה? והלוא מבחרי חלומותינו להיפטר מן ההופעה המעוזה הזאת. אמנם, צריך להודות, שיש לחשוש למהלך-דברים כזה. אולם הסכנה אינה כה רבה כפי שהיא נראית לנו בסקירה ראשונה. לספרות העברית לא נשקפת סכנה זו. כי ספיגת ההשפעות החיצוניות, אשר עליה אני מדבר, באה לא מתוך הסתגלות רק מתוך טמיעה. ההסתגלות היא סכום ויתורים של הפרוציסים החיוניים והטייתם מדרכם הטבעית והישרה מפני יד החומר התקיפה על העצם החי. הטמיעה היא ההיפך מזה. התגברות הכוח החיוני על מעצורי החומר, בשעה שהחומר נבלע בתוך העצם החי ונכנע לתגאים החיוניים של העצם. תערובת התרבויות, אשר בה אנו דנים, תבוא מן הטמיעה ולא מן ההסתגלות. לאמור, בספרותנו הצעירה יבואו אל הבעתן אותן ההשפעות שכבר נמוגו בתוך דמנו ושכבר התגברנו על זרותן. כי מה הם, למשל, שירי-חול של יהודה הלוי או שירי-קודש של גבירול, אם לא פרי התגברותנו על ההשפעות החיצוניות של העמים אשר בתוכם ישבנו? המצע והסביבה אשר בהם ייבלעו ההשפעות יהיה, כמו שהיה תמיד, היסוד המזרחי שבנו. המזרח יהיה ליסוד גם מבפנים וגם מבחוץ. מן החוץ, מצד הצורה ואפני ההבעה, ישמש התנ"ך* לסביבת ההבלעה של ההשפעות השונות, ומבפנים תהיה רוחנו המיוחדת לנו, אותה ההתרשמות הפזיזה, המקוטעת וחסרת המרגוע ואותו הדמיון הנלהב של עמי קדם, היודע לברוא מן הלב סיפורי-פלא וחלומות פז. אמת, בעשרים וחמש שנים האחרונות שכחנו לברוא מן הלב. אולם מי שירצה לראות בזה מגרעת אורגאנית בכוחות היצירה שבנו ירבה לטעות. לא אדבר על התנ"ך ועל האגדה, אלא גם בתקופות המודרניות היה לנו "מגדל-עזר", "אהבת-ציון" ו"הדת והחיים". ובכן אין ללמוד מן הפרט על הכלל. הספרות העברית סרה מדרכה ורצתה להיות הגיונית ביותר, ועליה להיות כחידה סתומה כמו חידת קיומנו. ואם אמרתי חידה מן ההכרח שתהיה גם השלימות הפנימית או, על-כל-פנים, השאיפה אליה. כי רק השכל וההכנה הם המפרידים והמנתחים והמשיגים את ההופעות מתוך פיזור-החלקים ואובדים

* אגב, מכיון שנגעתי בדבר זה, אעיר: בימים האחרונים נולדה חדשה בספרותנו לכתוב, כמו שהם קוראים לזה, בסגנון תנ"כי. חושבני, כי האנשים חוטאים לשפתנו, בהעמיקם את התהומות המבדילות בין הסגנונים של התקופות השונות בתולדות-ימינו. רוח השפה צריך להיות תנייכי, אולם הסגנון יהיה חי, מודרני, פרי כל הדורות, בהתאם אל מצב נפשנו. שנית, כבר התחילו להתפשט בימינו מראי-פלאות, הכותבים עברית פסוק כצורתו ועוד מעט יפרו וירבו אברכי-המשי רבי-הסגולות ויחברו לנו או יתרגמו פרקי תנ"ך מודרניים עשויים בדים, כמו שהיו בימים ההם הרבה אברכי-משי מתכתיים מסכות קטנות של "פושטי-רגל" ו"משחקים בקלפים" בסגנון השקלא-אוריאי התלמודית; ועלובה ספרות המבילה ימים בשעשועי הכל כאלה!...

בהשגה הזאת. השלימות היא גם חידה ושני שמות אלה נרדפים הם איש לרעהו. סוד-יה וחידת-עולמים.

איני יודע ואיני רוצה לדעת מה ואיך תהיה צורתה של ספרותנו הצעירה. אבל באחת אני בוטח: ספרותנו הצעירה לא תוותר אף על שעה אחת מאלפי שנות קיומנו. וכשם שלא נוותר על שופטים ואיוב, על הקבלה והחסידות, כן לא נגרע מאומה מן המידות הטובות והנעלות, אשר לקחנו מן האריים והטמענון בקרבנו. ברכוש כביר זה, שעלה לנו בהרבה יסורים ופגעים, נדע להשתמש ולמלא פגימות ידועות ברוחנו אנו. הרכבה זאת לא תהא איקליקטית. זאת תהא המזיגה, המזיגה העליונה, שיש בה אולי מן האנרחה החיצונית, אולם ביחד עם זה שוררים בה סדרים פנימיים, דומים לקו תכלת של עקלקלות שיאי הרים, ואשר להם אנו מתפללים.

החסידות השאירה לנו את המושג הכנה. ההכנה, אומרים היא העיקר, והמעשה, ההוצאה לפועל אם גם הם העיקר, אולם הם באים כבר בתוקף ההכנה. ההכנה היא ההתקדשות, ההכשרה העצמית להיות ראוי וכדאי לקבל את עולה של עבודת הקודש. בגבולות מושג זה, חושב אני, תפתור ספרותנו את חידת חייה ותשכך את זעפו של הקונפליקט הנצחי אשר בנו. ספרותנו הצעירה צריכה לחכות בכל יום, לצפות ולהתלבש חרדת הצפיה. היא צריכה להתכונן, להשמיע את זרמתו של דם קדומים, שנשאר חי ושותת ושהטמיע בתוכו דמי כל הדורות. ובעזוב ספרותנו הצעירה את התחומים הצרים של הווי מקרי, זמני, ובן-חלוף. עליה לכונן צעדיה מול ההווי העברית הנצחית הגדולה והרחבה במרחבי שמים וארץ.

אודיסה, תרצ"ט